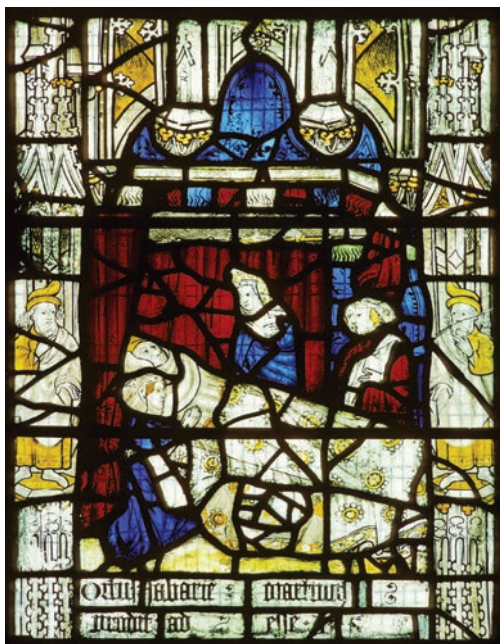

Ittzés
Gábor

Márton doktor Márton püspökről

Egy késő ókori szent reformátori recepciója

A sokak által első hitvalló szentként tisztelt Márton, Tours püspöke a pannóniai Sabariában (ma Szombathely) született valószínűleg Kr. u. 316-ban (1. kép). Pogány római családban nevelkedett, és így személyében testesítette meg a 4. század nagy kulturális-vallási fordulatát, amely a kereszténység államvallássá válásához vezetett. Élete közvetlenül a keresztényüldözések utáni időszakra esett, ezért vértanúvá már nem válhatott, de az új körülmények között helyét és önértelmezését kereső kereszténység meghatározó alakja lett. Az egyik legkorábbi lelkiismereti szolgálatmegtagadóként hátat fordított a római katonaeletnek, és Krisztus katonájaként küzdött a tiszta tanításért az ariánusok ellen, ördögűzőként a sötétség hatalmai ellen és az első nyugati szerzetesközösség alapítójaként a világi kísértések ellen. Tisztelete már életében elkezdődött – a csodáit népszerűsítő első életrajza még halála előtt megjelent (5. kép) –, és Európa-szerte hamar elterjedt. Születésének 1700. évfordulója tiszteletére a magyar kormány 2016-ot Szent Márton-élmékkévvé nyilvánította.

1. kép. Szt. Márton születése (festett üvegablak, 1437 k.). York, St. Martin le Grand-templom. A keret alján, a felső sorban a születési hely („sabarie”) olvasható.

Tours-i Szent Márton minden idők egyik legismertebb és legnépszerűbb szentje (2. kép). Még az újszövetségi elődök közül is kevesen hagytak olyan mély nyomot a latin kereszténység kulturális, vallási – és földrajzi – térképén, mint ő.¹ Ehhez elég csak utalni a nevét viselő települések százaira, a neki szentelt templomok ezreire vagy figurális ábrázolásának elterjedtségére és a Márton-napi népszokásokra.² A Márton névadás ennek ellenére nem volt gyakori a reformáció előtti időkben, bár a középkor ezer éve alatt legalább három pápa uralkodott ezen a néven.³ Lu-

¹ Márton kultuszának kialakulásában kulcsszerepet játszott első életrajzírója, Sulpicius SEVERUS (2016), aki máig a legfontosabb forrásunk. A Márton-legendáriummal kapcsolatban a továbbiakban elsősorban én is az ő műveire hivatkozom, de mellette jelzem, hogy mely epizódok olvashatók a *Legenda aurea*, a középkor talán legnagyobb hatású szentéletrajz-gyűjteményének Márton-fejezetében (*Leg. aur.* 166 = 1990, 270–276. o.). Hogy Luther milyen forrásokat használt, az külön vizsgáldást érdemelne, itt érdemben nem tudok vele foglalkozni. A téma korábbi feldolgozásához lásd SCHÄFER 1897, 418–420. o., akinek az eredményeire a WA szerkesztői is nagyban támaszkodtak.

² A Szent Márton-út (*Via Sancti Martini*) honlapjának adattára mindegyik témához bőven szolgáltat adalékokat (www.viasanctimartini.eu/adattar). A bőséges szakirodalomból csak néhány magyar nyelvű hivatkozás: DIÓS 2003; KÁPOLNAI-SZÁVAI 2010; LÓRINCZ 2014; MAGYAR 2008; SZÁVAI 2014; SZELESTEI 2016; Szent Márton 1999; TÓTH 2007; ZÁGORHIDI CZIGÁNY 2016; ZSÁMBÉKY 2008 és 2009.

³ A Márton pápák számozását is befolyásoló két Marinusszal együtt őt.

ther, aki 1483. november 10-én éjjel 11 óra után született,⁴ másnapi keresztelőjekor az ünnep szentjéről kapta nevét⁵ (3. kép). Kézenfekvően kínálkozik a feltételezés, hogy ennek megfelelően kitüntetett figyelemmel fordult Szent Márton felé, a forrásokból azonban nem teljesen ennek a várákozásnak megfelelő kép rajzolódik ki.

A források: Luther személyes viszonyulása Szent Mártonhoz

Kétségtelen, hogy nem az adathiánnyal, hanem a bőség zavarával kell megküzdnie annak, aki „Márton” keres Luther életművében, de a találatok jelentős része nem kapcsolódik a pannóniai születésű püspökhöz. A név Tours-i Szt. Mártonhoz köthető előfordulásából mintegy száz található a weimari kiadásban (WA). Ezek egy része még mindig csak az ünnephez – és nem közvetlenül a személyhez – kapcsolódik. Ha kiszűrjük a pusztán formális utalásokat, a párhuzamos szövegváltozatok ismétlődéseit és a szomszédos előfordulásokat (ahol egy rövid szakaszban többször szerepel a név), körülbelül hetven szöveghelyünk marad. Ezek fele Luther igehirdetéseiben található. A másik fele nagyjából egyenletesen oszlik meg az írásmagyarázati művek, a traktátusok és az egyéb források között. Nem minden előfordulás datálható, de a biztosan azonosíthatókból is megállapítható, hogy időrendben a hivatkozások végigkísérik Luther teljes reformátori pályáját (1515–1545). Ezen belül viszonylag egyenletes az eloszlás, nincsenek nagy kiugrások, és egy-két évnél több sosem telik el anélkül, hogy adatolható előfordulásunk lenne. A műfaji megoszlás is független a kronológiától. A három nagy típus (prédikációk, írásmagyarázat, iratok) külön-külön is nagyjából átfogják a három évtizedet.

Luther tehát számon tartotta Mártont, és prédikációiban visszatérően említette. Más műfajokban azonban inkább csak szórványos a késő ókori szent jelenléte a reformátor írásaiban. Különösen is feltűnő, hogy milyen ritkán szerepel Márton Luther olyan személyes megszólalásaiban, mint a levelek vagy az asztali beszélgetések. Az utóbbiak között négy található,⁶ amelyben felbukkan Szent Márton.⁷ Luther mindegyik esetben a legendárium egy-egy részletét emeli ki; ezekre később még visszatérek. Két további alkalommal a név eredetére, illetve jelentésére reflektál⁸ (4. kép). Ezt a „harcias” örökséget talán vonatkoztatta

2. kép. El Greco: Szent Márton megosztja a köpenyét a koldussal (olaj, vászon, 1597–1599 k.). Washington, National Gallery of Art

⁴ Az adat Luther családjára megy vissza, de közvetlen forrása Melanchthon (Előszó Luther művei gyűjteményes kiadásának 2. kötetéhez, 1546. jún. 1. = MBW 4277. sz.). Az évszám körüli vitához vö. WA TR 2:376.5 (2250. sz., 1531. aug. 18. és dec. 26. között); BRECHT 1993, 1. o.; OERTEL 1899, 1–26. o. és STAATS 1985.

⁵ Szent Márton 397. november 8-án halt meg a mai Candes-Saint-Martinben (Franciaország), de ünnepe három nappal későbbi temetésének évfordulója lett.

⁶ Voltaképpen öt, de közülük kettő (WA TR 3:446.8–10, 3602. sz. és 3:451.15–17, 3608c sz., mindkettő 1537. jún. 18. és júl. 28. között) nagyon hasonló, nyilvánvalóan ugyanazon perikópa különböző változatai.

⁷ A magyar válogatásba ezek közül egy sem került be. Az LVM 8-ban Szent Márton mindössze egyetlen lábjegyzetben fordul elő, a neki szentelt worms-i templom kapcsán (LVM 8:498).

⁸ WA TR 2:230.18, 1829. sz. (1532. szept. 20. és okt. 21. között) és 3:116.5–6, 2956. sz. (1533. febr. 9.).

3. kép. Hans Baldung Grien: *Luther mint ágoston szerzetes, glóriával a feje körül* (famszét id. Lucas Cranach után). *Luther Acta et res gestae* (1521) című művének címlapja. – Wittenbergi Szent Márton

4. kép. *De Sancto Martino* (kódexlap, 13. sz.). *Legenda aurea*, fol. 156^r (San Marino, USA, Huntington Könyvtár, Ms. HM 3027). A miniatúra felett olvasható a Márton név értelmezése, a kép alatt pedig a második iniciálával kezdődik az életrajz, amely itt a *Vita* 2. fejezetének elejét követi.

magára, az idézett helyeken azonban ennek nincs konkrét nyoma. Annak pedig különösen nincs, hogy míg Szent Márton – a pogány római katona fia – Mars hadistenről kapta nevét, addig a későbbi reformátorhoz a középkor végén már a szentéletű tours-i püspök közvetítésével jutott el ez az örökség.

Luther leveleiből szinte teljesen hiányzik Szent Márton, mindössze kétszer fordul elő a neve a reformátor több ezer tételt számláló levelezésében. Ezek közül azonban az egyik a legszemélyesebb, amire Luther és névadó szentje kapcsolatának összefüggésében bukkantam. A reformátor 1532-ben úgy számol be arról, hogy Márton-napi lakomára hívta meg a barátait, hogy az ünnepet „Szent Márton, fia Márton és apa Márton [közös] születésnapjának” nevezi – saját ünnepén túl az előző év november 9-én született kisláéira is utalva.⁹ A személyes hangvétel aligha vitatható el ettől a szakasztól, de az szólhat inkább a jó barátnak, a levél címzettjének. A Szent Mártonra vonatkozó utalás szójátékként is értelmezhető, hiszen a szentek ünnepe általában halálévfordulójukhoz kapcsolódott, amelyet „mennyei születésnapjuként” tartottak számon (8. kép).

Annak sem magánál Luthernél, sem a szakirodalomban nem találtam nyomát, hogy Mártont mint személyes védőszentjét említette volna a reformátor, vagy pusztán a névazonosság okán bármilyen kitüntetett figyelemben részesítette volna. Névadó szentje tehát nyilvánvalóan nem játszott kiemelkedő szerepet Luther életében és kegyességében, ugyanakkor egyértelműen és folyamatosan jelen van az életművében, és – különösen prédikációiban – sokszor állítja hallgatósága elé (6. kép). A következőkben azt a képet próbálom meg rekonstruálni, amelyet a reformátor rajzol meg a „katonák, lovasok, csendőrök, koldusok, libanevelők, borkereskedők, bőrröndösök, börgyártók, kádárok, kefekötők, kesztyűsök, molnárok, papi szabók, szállodások, tímárok [és] ügynökök” védőszentjéről (ahogy a *Magyar Katolikus Lexikon* összegzi Szent Márton munkaköri leírását) (DIÓS 2003, 759. o.), amikor szóban és írásban megidézi alakját.

Példás keresztény

Szent Márton képét négy széles csetvonással festi meg Luther. Először is mint példás keresztényt mutatja be. Említi általánosságban kimagasló szentként is,¹⁰ de legtöbbször egy-egy részletet emel ki ebben az összefüggésben. Ami közös ezekben az előfordulásokban, hogy szinte kivétel nélkül olyan szöveggörnyezetben találkozunk velük, amelyben felbukkan a hit mint kulcsszó.

⁹ WA Br 6:384.15–16, 1972. sz. (Nikolaus Hausmann-nak, 1532. nov. 6.): „...inuitati ad Martini sancti, ad Martini filii, ad Martini patris Natalitia celebranda.”

¹⁰ Pl. WA 9:431.30 („Nicolai”/18. sz., 1519. dec. 6.) és 15:435.18 („Predigt am Sonntag Estomihi”/7. sz., 1524. febr. 7.).

Márton csodáiról nem sokat beszél Luther, de amikor szóba kerülnek, a hit összefüggésében értelmezi őket: a régi szentek – köztük Márton – azért tudtak csodákat tenni, mert volt hitük¹¹ (9. kép).¹² Más műfajban, más logikával és más kontextusban, de *A zsinatokról és az egyházzól* szóló irat is a hit kapcsán említi Mártont. A zsinati szóhasználatot értelmezve a reformátor itt amellett érvel, hogy a „vallás” (*religio*) szó valódi jelentése a keresztény hittel áll összefüggésben, és ennek igazolására Márton katonai szolgálatának, illetve leszerelésének történetét idézi fel¹³ (7. kép).

Szórványos utalások mellett a legendárium három története bukkan fel visszatérően a keresztény példakép kontextusában. Az első a leghíresebb Márton-epizód, a koldusnak adott köpeny (12. kép). Az Úr 334. évének kemény telén, amikor Márton még római katona volt – meséli Sulpicius –, a későbbi püspök Ambianum (ma Amiens) kapujában találkozott egy koldussal. Már mindenét elosztogatta a rászorulóknak, és csak a testén levő ruhája maradt. „Fogta tehát az oldalán hordott kardját, és középen elvágta vele köpenyét, az egyik részét odaadta a koldusnak, a maradékot pedig magára terítette.”¹⁴ A történet ma már sokkal kevésbé ismert második felében a következő éjszaka Krisztus megjelent álmában Mártonnak abba a fél köpenybe öltözve, amelyet a koldusnak adott (13. kép), „és a körülötte álló angyalok sokaságához fennhangon így szólt: »Márton takart be ezzel a ruhával, pedig még katekumen«,” vagyis meg sincs keresztelve.¹⁵

Luther számára ez a történet a felebarátért cselekvő szeretet iskolapéldája – be is illeszti a megigazító hitről szóló tanításába: Isten előtt csak a hit számít, de az embertársainknak az irgalmasságunk cselekedeteire van szükségük, amelyekkel – hitből fakadóan – rajtuk keresztül végső soron Istent szolgáljuk.¹⁶ Az amiens-i városkapunál lejátszódott jelenet utáni éjszaka Krisztus maga mondta Mártonnak: „Nekem adtad azt a köpenyt.” „Bárcsak hozzánk is így szólna majd egykor!” – zárja Luther a gondolatmenetet egy 1528-as prédikációjában.¹⁷

A második legenda szerint, amely kapcsán Luther Mártont mint példás keresztényt állítja olvasói, illetve hallgatói elé, a szentnek megjelent az ördög Krisztus képében, királyi koronával a fején (15. kép). A püspök – a Szentlélek ajándékaként – átlátott a szitán, és azzal leplezte le a csaló ördögöt, hogy felidézte Jézus újszövetségi

¹¹ WA 20:385.24 („Predigt am Himmelfahrtstage”/30. sz., 1526. máj. 10.).

¹² *Vita* 7 (= 2016, 43. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

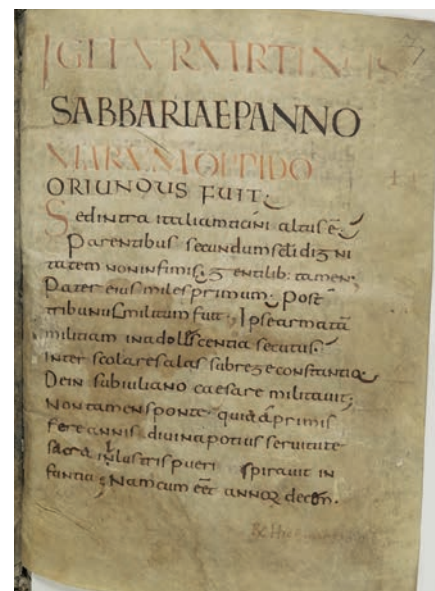
¹³ WA 50:537.1–11 (*Von den Konziliis und Kirchen*, 1539 – a szakasz kimaradt a rövidített magyar fordításból: LMM 6:387–388, *A zsinatokról és az egyházzól*); vö. *Vita* 2 és 4 (= 2016, 36. és 39–40. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 270–271. o.).

¹⁴ *Vita* 3 (= 2016, 37. o.); vö. *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

¹⁵ *Vita* 3 (= 2016, 38. o.); vö. *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

¹⁶ WA 20:468.9 („Predigt am 9. Sonntag nach Trinitatis”/50. sz., 1526. júl. 29.), 34¹¹:328.12 és .26 („Predigt am 18. Sonntag nach Trinitatis, nachmittags”/92. sz., 1531. okt. 8.).

¹⁷ WA 27:303.35 („Predigt am 9. Sonntag nach Trinitatis”/64. sz., 1528. aug. 9.).

5. kép. „Márton Pannonia Sabaria nevű városában született...” (kódexlap, 9. sz.). Sulpicius Severus: *Szent Márton élete*, fol. 7r (Valenciennes, Városi Könyvtár, Ms. 518). A képen a *Vita* 2. fejezetének eleje, az életrajz kezdete.

6. kép. „Márton Pannonia Sabaria nevű városában született...” (kódexlap, 1101–1133 k.). A *cîteaux-i apátság legendáriuma*, fol. 113r (Dijon, Városi Könyvtár, Ms. 641). A *Vita* 2. fejezetének eleje

7. kép. Simone Martini: Szent Márton leszereli a római katonai szolgálatból (freskó, 1320–1325). Assisi, a Szent Ferenc-bazilika Szent Márton-kápolnája

alakját. Krisztus nem azt ígérte, hogy ilyen öltözetben érkeznek: „Jézus Urunk nem mondta – felelte Márton az ördögnek –, hogy majd bíborba öltözve fog eljönni, se ragyogó diadémossal. Én nem hiszem, hogy Krisztus jött el, hacsak abban az alakban nem jön, amelyben szenvedett, és ha a keresztre feszítés nyomait viseli magán.”¹⁸

Luther többféle tanulságot is levon a történetből. Idézi Jézus megkísértése kapcsán, kiemelve a hatalom és dicsőség kísértése¹⁹ és a Márton-epizód közti párhuzamot,²⁰ de hivatkozza a végidők megpróbáltatásainak illusztrációjaként is (vö. Mt 24,5).²¹ Leginkább azonban olyan kontextusokban kerül elő a történet, amikor Luther arról beszél, hogy csak Isten igéje jelent biztos alapot a hitnek.²² Minden mást – még ha angyali szózat lenne is (vö. Gal 1,8 és 1Jn 4,1) – ezen a próbakövön kell megvizsgálni. A jelenet reformátori olvasatának tehát kulcseleme, hogy Márton Krisztus ígérését – vagyis Isten ígését – helyezi szembe az ördög szemfényvesztésével. Az ígével leplezi le a megtévesztést, és az ígével harcol az ördög ellen.

A harmadik visszatérő történet a püspök halála.²³ Luther kétszer is utal Mártonnak az utolsó óráiban elmondott imádságaira,²⁴ egy asztali beszélgetésben pedig a halálos ágyán őt megkísértő ördöggel szembeni karakán szemtelenségét idézi (11. kép): „Mit állsz itt – szólt rá [Márton az ördögére] –, te vérszomjas vadállat? Te gyalázatos, nem találsz bennem semmit; Ábrahám a kebelére fogad engem.”²⁵ Ez a mondat a hit szava – teszi hozzá a reformátor.²⁶ Az első és legalapvetőbb vonás

8. kép. Szent Márton halála (festett üvegablak, 1240 k.). Angers, a Saint Maurice-székesegyház Szent Márton-ablaka (102b/13–14. panel)

9. kép. Szent Márton feltámaszt egy katekumént (dombormű, 1233 k.). Lucca, a Szent Márton-székesegyház nyugati homlokzata

¹⁸ Vita 24 (= 2016, 65. o.); vö. Leg aur. 166 (= 1990, 274. o.).

¹⁹ Máténál (4,8–10) a harmadik, Lukácsnál (4,5–7) a második kísértés.

²⁰ WA 37:312.11–13 és 41:742.31–35 („Predigt am Sonnabend nach Invokavit, in der Schloßkirche gehalten”/15. sz. és „[Nachtrag] Zu der Predigt Nr. 15 (28 Februar 1534)"/1. sz., 1534. febr. 28.).

²¹ WA 47:557.3–5 (Matthäus Kapitel 18–24 in Predigten ausgelegt, 1537–1540).

²² WA 20:745.19–21 és .35–37, 787.16–17 (Vorlesung über den 1. Brief des Johannes, 1527); 46:150.7–11 („Erste Predigt über die Taufe, gehalten am 2. Sonntag nach Epiphaniä”/7. sz., 1538. jan. 20.); 47:857.26 („Predigt am Michaelistage”/35. sz., 1539. szept. 29.).

²³ Ep. 3 (= küll. 2016, 88–89. o.); Leg aur. 166 (= 1990, 274. o.).

²⁴ WA 31^{II}:252.16–17 (Vorlesung über Jesaias, 1527–1530); 56:468.8–10 (Diui Pauli apostoli ad Romanos epistola, 1515). Az utóbbi utalhat Márton lelkiiségének összefoglalására is (Vita 26 = 2016, 67–68. o.; Leg aur. 166 = 1990, 272–273. o.).

²⁵ Ep. 3 (= 2016, 89. o.); vö. Leg aur. 166 (= 1990, 274. o.).

²⁶ WA TR 6:302.34–303.3, 6978. sz. (dátum nélkül).

10. kép. Budapest mester: Szent Márton püspök (olaj, vászon, 1470–1500 k.). Budapest, Szépművészeti Múzeum. (A 15. század végén alkotó, eredeti neve szerint ismeretlen kaszíliai festő legjelentősebb műveinek őrzési helyéről kapta a nevét.)

tehát, amit Luther megrajzol Mártonról, hogy a hit példaképe, aki ragaszkodott Isten ígéjéhez, azzal és abból élt, kitartóan imádkozott, és hitét az embertársai felé forduló cselekvő szeretetben fejezte ki.

Luther szemüvegén keresztül olvasva a Márton-hagyományt, szembeötlőek a párhuzamok teológiai súlypontjaik és módszereik között. Amit Márton doktor a legpozitívabbnak látott Márton püspökben, az maradéktalanul illeszkedett saját reformátori programjába, illetve szemléletébe (*lásd a borítóképet*). Ez persze aligha meglepő: miért állítaná Luther Szent Mártont példaként hallgatói és olvasói elé, ha valami egészen mást képviselne, mint amit a reformátor helyesnek tart? Másfelől megijednünk sem kell a párhuzamoktól, hogy valamiféle erőszakos torzításról lenne szó. A Márton-legendárium eleve hagiografikus jellegű, a történelmi hitelesség megítélése már a Sulpicius-szövegek esetében is rendkívül nehéz kérdés. Luther esetében sincs másról szó, mint hogy egy teológiai program szűrőjén keresztül olvassa a hagyományt, és ez a program határozza meg azokat a szempontokat, amelyek alapján válogatja és elrendezi a rendelkezésére álló anyagból a számára hasznosítható mozzanatok.

Jó püspök

A második meghatározó mozzanat Luther Szent Márton-ábrázolásában a jó püspök képe. A jó püspök – ahogy a reformátor bemutatja – szent életű, egyszerű, türelmes. Luther Mártont a legszentebb gall püspöknek tartja²⁷ (10. kép), és sokszor említi az eszményi püspök példájaként.²⁸

A portré első vonásával kapcsolatban említettem, hogy Márton csodatevő erejével Luther nem sokat foglalkozik. Ez püspöki működésének kontextusában is igaz. Noha Márton saját korában híres ördögűző volt (16. kép)²⁹ – egyházi pályafutása elején Szent Hilarius poitiers-i püspök fel is szentelte erre a hivatatra³⁰ –, a reformátor nem ezeket a természetfölötti készségeket állítja hallgatói elé. Márton egyházvezetői nagyságának egyik csalhatatlan jele sokkal inkább az, ahogy zabolátlan tanítványa, későbbi utódja, Bereck (Briccio) szeszélyeit kezelte (26. kép). Alakját – a Bereck-legendáriumra utalva³¹ – egy asztali beszélgetésben idézi fel Luther.³² A diakónus viselt dolgaiból számos mozzanatot megemlít, amelyekkel megkeserítette Márton életét,³³ de az adott kontextusban Bereck főként mint eretnek jelenik meg. A látható

²⁷ WA 50:342.10–13 (*Epistola Sancti Hieronymi ad Evagrium de potestate papae cum praefatione Lutheri*, 1538).

²⁸ WA 10^{II}:135.10–19 (*Wider den falsch genannten geistlichen Stand des Papsts vnd der Bischöfe*, 1522); 50:85.19–29 (*Einer aus den hohen Artikeln des päpstlichen Glaubens, genannt Donatio Constantini*, 1537), vö. LMM 6:298 (*Nagy Konstantin adományozó okirata*); 50:582.2 (*Von den Konziliis und Kirchen*, 1539 – a szakasz kimaradt a rövidített magyar fordításból: LMM 6:391, *A zsinatokról és az egyházzól*); 54:243.22–23 (*Wider das Papsttum zu Rom, vom Teufel gestiftet*, 1545).

²⁹ *Vita* 17 (= 2016, 55. o.).

³⁰ *Vita* 5 (= 2016, 40. o.); vö. *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

³¹ *Leg. aur.* 167 (= 1990, 276. o.).

³² WA TR 5:331.18–32, 5724. sz. (dátum nélkül).

³³ Vö. *Dial.* 2.1 és 3.15 (= 2016, 133–134 és 179–181. o.) és *Leg. aur.* 167 (= 1990, 276. o.).

11. kép. *Szent Márton halála* (festett üvegablak, 1220 k.), Chartres, a Notre Dame-székesegyház Szent Márton-ablaka (20/32. panel)

12. kép. Szent Márton megosztja a köpenyét a koldussal (festés kőlapon, 1875). Pannonhalma (1965-ig Gyórszentmárton), a Szent Márton-bazilika déli kapuja a ke-rengőből (Porta speciosa, 13. sz.) – A főapátság védőszentje egy középkori eredetű hagyomány szerint az egykor a közelben álló Sabaria Sicca településen született. Az évszázados vita az 1970-es években zárult le, Szombathely javára.

13. kép. Szent Márton megosztja a köpenyét a koldussal (lent) és Krisztus megjelenik álmában Szent Mártonnak a koldusnak adott köpenyben (kódexlap, 1123–1135 k.). Albani zsoltairoskönyv, fol. 27^r (Hidesheim, Székese gyházi Könyvtár, Godehard Codex 2657)

egyház az utolsó napon innen sosem lesz csak az igazak gyülekezete, mindig lesznek a tagjai között eretnekek is. Ahogy a tanítványok közt volt Júdás, Mártonnak diakónusát, Berecket kellett elviselnie.³⁴

Az asztali beszélgetés témája a donatista álláspont kritikája, és ebben a kontextusban Luther eretneknek (*haereticos*) tekinti Júdást és Berecket is. Márton életében azonban nem a szeszélyes és szemtelen – de később saját jogán szentté avatott³⁵ – tanítvány testesítette meg a tévтанítást. A viharos 4. század gondoskodott ennél drámaibb szembesülésekről is. Márton az arianusok elleni küzdelem kiemelkedő alakja volt (17. kép),³⁶ a velük való konfliktus miatt egyházi pályafutása elején egy időre száműzetésbe is kényszerült.³⁷ Élete késői szakaszában pedig a hispániai priscillianusok³⁸ kapcsán merült fel számára élesen az eretnekséggel szembeni harc kérdése.³⁹ Mai szemmel Márton életének ez az

egyik legizgalmasabb epizódja,⁴⁰ és Luther is többször utal rá, de nem a jó püspök kontextusában, ezért részletesebben később foglalkozom vele.

Visszatérő motívum Luthernél, hogy a püspök elsősorban igehirdető (21. kép). Egy korai Márton-napi sermójában éppen a püspöki hivatal fontosságát és felelősségét járja körül. Az eredeti beszédhelyzet miatt nem meglepő, hogy egyedül Szent Mártont említi név szerint mint a hivatalát példásan betöltő püspököt. A tisztséggel járó megbízatások közül pedig egyértelműen kiemeli a prédikálást. A püspök legfőbb feladata az ige-

³⁴ Vö. *Dial.* 3.15 (= 2016, 181. o.): Berecket „gyakran megvádoltak [...] sok súlyos bűnnel, ám Mártont senki nem tudta rávenni arra, hogy megfossa őt papi tisztségétől, nehogy úgy tűnjék, a rajta esett sérelmet torolja meg. Ezt mondogatta: »Ha Krisztus elviselte Júdást, én hogyan ne viselném el Brictiót?«” Júdás és Bereck között Luther egy 1538-as igehirdetésében is párhuzamot von, vö. WA 46:245.7–11 („Predigt am Sonnabend vor Palmarum”/22. sz., 1538. ápr. 13.).

³⁵ Ez az elismerés végül Berecknek is osztályrészül jutott, de csak azután, hogy tours-i püspöksége első szakaszának kudarcát követően radikálisan megváltozott (*Leg. aur.* 167 = 1990, 276. o.).

³⁶ *Ep.* 3 (= 2016, 81–82. o.), vö. *Dial.* 1.24–25 (= 2016, 126–128. o.) és *Leg. aur.* 166 (= 1990, 276. o.).

³⁷ *Vita* 6 (= 2016, 42. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

³⁸ A köznévi alakhoz (mint Priscillianus követői) lásd JAKAB 2010.

³⁹ Vö. 77. jegyz.

⁴⁰ Nem véletlen, hogy a Szombathely városa által kiírt jubileumi drámapályázat díjnyertes alkotása, Szombath András *Köppönyeg és palást* című darabja éppen ezt a konfliktust állítja középpontba.

hirdetés.⁴¹ Néhány évvel később Péter első leveléről (1Pt 5,1) prédikálva Luther felidéz egy történetet a Márton-legendáriumból, amelyben egy afrikai püspököt nem a ruhájáról, hanem az igehirdetéséről ismertek fel.⁴² Az odavetődő utazók először parasztnak nézték az állatbőrbe öltözött öregembert, akit a kunyhója mellett találtak, és csak akkor tudták meg, hogy kiről is van szó, amikor az összeseregglők körében felállt és prédikálni kezdett.⁴³

Hasonló tanulságot Luther más legenda kapcsán is levon. Az álmissztikus történetében egy Anatolius nevű ifjú úgy próbálja hitelesíteni angyalokkal fenntartott állítólagos kapcsolatát, hogy az ördögtől kapott ruháját isteni ajándéknak állítja be. Amikor Márton elé citálják, eltűnik róla a ruha. „Ezek után ki is kételkednék – összegzi Sulpicius az epizód jelentőségét –, hogy Mártonban megvolt az erő ahhoz, hogy a sátán ne tudja soká eltitkolni és elleplezni előle agyrémeit, mihelyt a szeme elé kerültek.”⁴⁴ Luther olvasatában azonban máshova fut ki a történet. Ő a rajongás lelepleződését látja benne. Az álmissztikus magánkinyilatkoztatást hajhászott, és nem akarta püspöke szájából Isten igéjét hallgatni.⁴⁵ Ugyanez az epizód – az álvértanú leleplezésével együtt (14. kép)⁴⁶ – felbukkan még egyszer ugyanennek az időszaknak egy másik prédikációjában is.⁴⁷ Ott a történetekhez Luther nem kapcsolja közvetlenül az igehirdetést, hanem inkább Mártonnak azt a képességét emeli ki, hogy a lelkeket meg tudta különböztetni. A tágabb kontextus azonban, amelybe a történetek illusztrációként beágyazódnak, éppen Krisztus igéje mint minden új tanítás zsinórmértéke. Ez pedig tematikus kapcsolódást jelent az igehirdetés kiemelt szerepéhez. Ugyanide köthető a Cruciger-féle nyári posztilla egyik igehirdetésének gondolata is, ahol éppen az derül ki Mártonról, hogy azért nem akart az eretnekekkel vitatkozni, nehogy belebonyolódjon az észér-

⁴¹ WA 1:100.28–33 („Sermo in Feria S. Martini”/sz. n., 1516. nov. 11.).

⁴² WA 12:387.16–22 (*Epistel S. Petri gepredigt und ausgelegt: Erste Bearbeitung*, 1523). Luther a szakaszban szinonimaként értelmezi a *pap* és *püspök* szavakat (387.13–15).

⁴³ Vö. *Dial.* 1.4–5 (= 2016, 97–99. o.).

⁴⁴ Vö. *Vita* 23 (= 2016, 63–64. o.).

⁴⁵ WA 47:299.36–300.17, kül. 300.14–16 (*Matthäus Kapitel 18–24 in Predigten ausgelegt*, 1537–1540).

⁴⁶ *Vita* 11 (= 2016, 47–48. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 272. o.).

⁴⁷ WA 46:64.14–31 (*Das XVI. Kapitel S. Johannis gepredigt und ausgelegt*, 1539). Az álmissztikus történetét még számos alkalommal idézi Luther, de nem ritkán csak az ördög érzékszerveket manipuláló működésének illusztrációjaként, vö. WA 1:409.18–21 (*Decem Praecepta Wittenbergensi predicata populo*, 1518), 40¹:322.5–7 (*In epistolam S. Pauli ad Galatas Commentarius*, 1531/1535), 45:262.27–263.3 („Predigt am 25. Sonntag nach Trinitatis”/43. sz., 1537. nov. 18.).

14. kép. Szent Márton leleplezi az álvértanút (festett üvegablak, 1300 k.); Tours, a St. Gatien-székesegyház Szent Márton-ablaka (204/A4. panel)

15. kép. Szent Mártonnak megjelenik az ördög királyi öltözetben mint Krisztus (festett fadaragás, 1912). Seefelden, a Szent Márton-templom főoltára

16. kép. Szent Márton ördögöt űz egy megszállott altestén keresztül (festett üvegablak, 1215 k.), Bourges, a Saint Étienne-székesegyház Szent Márton-ablaka (7/11. panel)

vekbe, és így próbálja meggyőzni őket az ige világossága helyett.⁴⁸ A reformátor számára a püspököt (27. kép) nem csupán szerény, hivalkodástól mentes és szent élete, hanem elsősorban igehirdetői működése minősíti.

Ahogy már előbb is láttuk, ha Luther szemüvegén keresztül olvassuk a Márton-legendáriumot, szinte eltűnik az évezrednyi távolság közöttük, és a 4. századi püspök a 16. századi reformáció eszményét testesíti meg. Ez persze általánosabban is igaz: a reformáció nem újat alapítani, hanem megújítani akart. Az egyház életének korai szakaszára úgy tekintett, mint amikor a keresztények még (legalább nagyrészt) az evangélium szellemében éltek. A reformáció sem teológiájában, sem történetírásában nem tagadta meg a folytonosságot az újszövetségi kezdetekkel, sőt vallotta, hogy mindig is volt igaz egyház, legfeljebb rejtetten élt.⁴⁹ A késő középkori egyházi hierarchiát azonban nagyon komoly kritikával illette, de ez nem jelentette a hierarchia (az egyházi rend, hivatalok és struktúra) teljes elutasítását.⁵⁰ A reformátorok éppen az egyháztörténet – kétségtelenül némiképp idealizáltan rekonstruált – korai szakaszához nyúltak vissza hivatkozásokért. Luther értelmezése Mártonról mint eszményi püspökről ezt az általánosabb megközelítést példázza.

Ide tartozik Márton „jó püspökségének” még egy, Luther számára fontos mozzanata: Tours püspöke nem tud Róma primátusáról.⁵¹ Sőt – azokkal a hozzávetőleges kortársakkal, egyházatyákkal együtt, akikkel a reformátor sokszor egy csokorban említi Mártont is⁵² (18. kép) – a korai püspökök „nagy generációja” garanciát is jelentett Róma túlkapásai ellen.⁵³ Luther úgy tekint Mártonra és ezekre a püspöktársaira, mint akik az ő (Luther) „szövetségesei” a Róma elleni harcban, de legalábbis igazának, az egyházzal és a pápai hatalomról vallott nézetei helyességének bizonyító

17. kép. Mártír szentek, élükön Szent Mártonnal (mozaik, 560–570 k.). Ravenna, Sant'Apollinare Nuovo-bazilika. A ma Ravenna védőszentjének, Szent Apollinár szentelt templomot eredetileg az ariánusok építették a 6. sz. elején. Amikor 540 után a város bizánci irányítás alá került, az arianizmus elleni harccáról ismert tours-i püspök tiszteletére szentelték újjá, és a 9. századig Szent Márton maradt a bazilika titulusa. Ez a 6. századi mozaik Szent Márton legkorábbi ismert ábrázolása.

18. kép. Krisztus Pantokrátor angyalokkal és szentekkel (mozaik, 1100 k.). Torcello (Velence), a Santa Maria Assunta-bazilika déli apszis-mozaikja. Az alsó regiszterben balról Szent Gergely, Márton, Ágoston és Ambrus püspökök.

⁴⁸ WA 22:382.11–16 („Am XXIII. Sonntag nach Trinitatis, Epistel Coloss. 1” in *Crucigers Sommerpostille*, 1544). A hivatkozott Márton-epizódot nem sikerült azonosítanom, a WA szerkesztői sem jegyzetik.

⁴⁹ WA 18:649.26–652.23 (*De servo arbitrio*, 1525), vö. LUTHER 2006, 71–75. o.

⁵⁰ *A zsinatokról és az egyházzal szülő – már idézett – nagy tanulmányának harmadik részében Luther az egyházi szolgálat hivatalait az egyház ötödik jelének nevezi* (WA 50:632.35–633.11, vö. LMM 6:412).

⁵¹ WA 54:243.22–23 (vö. 28. jz.).

⁵² Pl. WA 2:232.7 (vö. 54. jz.); 2:652.33 (vö. 54. jz.); 50:85.19–29 (vö. 28. jz.); 50:582.2 (vö. 28. jz.); 54:243.22–23 (vö. 28. jz.).

⁵³ WA 50:85.19–29 (vö. 28. jz.).

19. kép. Szent Márton püspökké szentelése (dombormű, 1233 k.). Lucca, a Szent Márton-székesegyház nyugati homlokzata

erejű tanúi az egyháztörténet egy boldogabb korszakából. Ha Rómának igaza van – használja Luther előszeretettel a *reductio ad absurdum* technikáját az érvelésben⁵⁴ –, akkor Márton és társai is eretnekek voltak, mert felszentelésük nem felelt meg a 16. században érvényes normáknak (19. kép),⁵⁵ amelyeknek az érvényességét Luther persze maga is vitatta.⁵⁶ Épp a következtetés – Márton életének ismeretében nyilvánvaló – abszurditása bizonyítja, hogy a kiinduló feltevés hibás, tehát Rómának nincs igaza. Ezért a reformátor joggal utasítja el, hogy lelkiismerete és a Szentírásen alapuló meggyőződése ellenében alávesse magát egyházi előjáróinak. Ez át is vezet a harmadik, sötétebb tónusú ecsetvonáshoz.

20. kép. Dorfmeyer István: Szent Márton apoteóziája (olaj, vászon, 1777–1778). Kismarton, a Szent Márton-székesegyház egykori főoltárképe. A jelenet Sulpicius Severus látomásán alapul, akinek halálakor jelent meg Márton és ragadtatott el egy felhőn az égbe, kezében a szerző által írt életrajz egy példányával. A motívum a Dunántúlon is kedvelt téma, több templom (Bágyogszóvát, Kőszegdoroszló) oltárképén is látható.

A szentkultusz tárgya

Márton a szentkultusz tárgya is (20. kép),⁵⁷ és ebben a minőségében feloldhatatlan ellentétbe kerül a hittel. Luther Márton-ábrázolásának van egy ilyen markánsan kritikus éle is, mint ahogy „martinológiáját” egészében is körüllegli a Róma elleni polémia levegője.

A szentkultusz kritikájával Luther elsősorban az ígéhirdetéseiben foglalkozik. Számtalan alakban visszatérő gondolat, hogy a szentek tisztelete összeegyeztethetetlen az igaz hittel, Krisztus váltságművével és Isten parancsával (31. kép). Hogy milyen dogmatikai megközelítést alkalmaz Luther, az függ a konkrét kontextustól, de minden esetben azt láttatja, hogy a szentek tisztelete a teológia tárgyának lényegével áll antagonisztikus viszonyban. A negatív példák között Márton is sokszor előkerül, jellemzően egy-egy bővebb lista részeként.⁵⁸

Felbukkanhat a neve a túlbujánzó késő középkori ünnepeket kifogásoló listán⁵⁹ vagy a szentek javára tett felajánlásokat kárhóztató felsorolásban⁶⁰

⁵⁴ WA 2:232.2–10 (*Resolutio Lutheriana super propositione XIII. de potestate papae*, 1519); 2:652.33–34 (*Contra malignum I. Eccii iudicium M. Lutheri defensio*, 1519).

⁵⁵ Vita 9 (= 2016, 45–46. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

⁵⁶ Vö. SCHÄFER 1897, 412–417. o.

⁵⁷ Ep. 2 (= 2016, 79–80. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 275. o.).

⁵⁸ WA 1:412.18–19 (vö. 62. jz.); 25:510.32 (vö. 63. jz.); 31^{II}:322.15–17 (vö. 64. jz.); 34I:40.8–10 (vö. 68. jz.); 34^{II}:410.2 (vö. 60. jz.); 36:146.15 (vö. 67. jz.); 37:324.5 (vö. 69. jz.); 37:578.14 (vö. 66. jz.).

⁵⁹ WA 30^{II}:350.10, 351.21 és 252.5 (*Vermahnung an die Geistlichen versammelt auf dem Reichstag zu Augsburg, Anno 1530*), vö. LMM 6:56, 104. sz. (*Intés az ágostai birodalmi gyűlésen egybegyűlt papokhoz*).

⁶⁰ WA 34^{II}:410.2 („Predigt am 24. Sonntag nach Trinitatis”/98. sz., 1531. nov. 19.).

21. kép. Szent Márton praeálkál (festett üvegablak, 1220 k.), Chartres, a Notre Dame-székesegyház Szent Márton-ablaka (2021. panel)

22. kép. Szent Márton albengai miséje (táblakép, 1490 k.). Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. Ismeretlen helyről származó oltárszámny ünnepi oldala. Jean Beleth (fl. 1135–1182 k.) nyomán a *Legenda aurea* kiegészítette Sulpicius történetét a Szent Márton csupasz karját eltakaró angyalokkal. Ez a változat terjedt el a képi ábrázolásokban.

(22. kép).⁶¹ Korán megjelenik azonban az az alapgondolat, hogy a szentek tisztelete voltaképpen bálványimádás, mert a teremtőtől a teremtményhez fordul. Luther már 1516 nyarán, a tízparancsolatot magyarázó nagy hatású korai prédikációsorozatának elején meglehetősen ironikusan említi Mártont mint az első parancsolattal összeegyeztethetetlen szentkultusz példáját.⁶² Ez a teológiai álláspont a következő évtizedekben is meghatározó marad. A szenteknek tett fogadalom bálványimádás és istentagadás – figyelmezteti hallgatóit az 1520-as évek végén,⁶³ és a példák között szerepel a Mártonnak tett fogadalom is. Nem sokkal később pedig az ószövetségi bálványimádással állítja párhuzamba a szentekre hagyatkozás kortárs gyakorlatát.⁶⁴ Amíg a szentek csak követendő példaként szolgáltak – mondja a '30-as évek közepén –, nem volt semmi baj,⁶⁵ de aztán ebből az ígéretes kezdetből bálványimádás nőtt ki, és egészen elszaporodtak a védőszentek – Márton is ezek közé tartozott. Végül annyira elburjánzott a kultuszuk, hogy Jézus helyére tolokodtak, és Krisztus egészen elfelejtődött⁶⁶ (23. kép).

Ahogy az utolsó példa jelzi, ebben az időszakban már egy kicsit más hangszerelemben szólal meg egy, az előzőhöz nagyon hasonló motívum. Az 1530-as években Luther gyakran beszél arról, hogy a szentek tisztelete nem fér meg Krisztussal. A kettő szembeállítása különbözteti meg a „pápaság korát” a reformációval elérkezett új korszaktól. Most már Krisztusról szólnak a prédikációk, korábban viszont minden szükségnek megvolt a maga szentje, köztük Márton is.⁶⁷ Krisztus az egyetlen tanító, az pedig a hit ellentéte, ha a szentekhez – köztük Mártonhoz – menekülünk.⁶⁸ Hasonlóan, a helyettes szenvedés egyedül Krisztusé. Csak róla mondható el, hogy értünk szenvedett. Egyetlen szent, így Márton sem szenvedett többet, mint amennyire bűnös volt, hogy elkérhessük tőle a „maradékot” mint érdemet.⁶⁹ A halálfélelem

23. kép. Madonna Szent Mártonnal és Szent Ferencsel (freskó, 18. sz.). Gorino, az egykori Szent Márton-plébániatemplom

⁶¹ *Leg. aur.* 166 (= 1990, 273–274. o.); vö. *Dial.* 2.1–2 (= 2016, 135. o.).

⁶² WA 1:412.18–19 (*Decem Praecepta Wittenbergensi predicata populo*, 1518).

⁶³ WA 25:510.32 (*Predigten über das 3. und 4. Buch Mose*, 1527/1528; „[Dominica XXIII.] A prandio”/31. sz., 1528. nov. 15.).

⁶⁴ WA 31¹¹:322.15–17 (*Vorlesung über Jesaias*, 1527–1530).

⁶⁵ Ez az álláspont jelenik meg az Ágostai hitvallásban is (CA 21 = 2008, 37. o.).

⁶⁶ WA 37:578.6–17 („Predigt am 22. Sonntag nach Trinitatis”/66. sz., 1534. nov. 1.). Az idővel élesedő kritika jól érzékelhető, ha összevetjük ezt a szakaszt egy korai ígéhirdetésével, ahol az óvatos intés már megjelenik (a szentek például és vigasztalásunkra adtak, de nem közbenjárókul, és nem azért, hogy bűneinket elhordozzák, és jócselekedeteiket nekünk átadják), de ennél erőteljesebb polémia még nem fogalmazódik meg (WA 9:422.1–7, 7. sz., 1519. nov. 11.).

⁶⁷ WA 36:146.13–147.2 („Predigt am Tage Annunciationis Mariä, nachmitags”/15. sz., 1532. márc. 25.).

⁶⁸ WA 34¹:40.8–10 („Predigt am Tage Epiphaniä”/4. sz., 1531. jan. 6.).

⁶⁹ WA 37:324.5 („Predigt am Sonntag Judika”/18. sz., 1534. márc. 22.).

ellen sem segít más, csak Krisztus. A hitetlenek kétségbeesnek a halál küszöbén, mert nem hisznek Krisztusban, és nem látják, hogyan lehetne megmenekülni a haláltól. Márton segítségül hívása nem használ semmit⁷⁰ (24. kép).

A nagy Galata-kommentárban Luther megint másként fogalmazza meg lényegében ugyanezt a központi gondolatot. Itt azt hangsúlyozza, hogy csak a hit és a kegyelem üdvözítenek, a törvény erre képtelen. Éppen ezért meg kell különböztetni a szerepüket. A szerzetesek tehetnek fogadalmakat, böjtölhetnek, sanyargathatják magukat, csak ne keverjék össze a dolgokat, és ne mondják, Isten előtt ezek igazítanak meg. Ne tulajdonítsanak Szent Mártonnak érdemeket.⁷¹

A szentkultusz elleni polémiaja részeként Luther tehát keményen bírálja Márton alakját. A szentek javára tett alapítványoktól és túlbujánczó ünnepeiktől kezdve a közbenjárásukon és segítségül hívásukon át az érdemeikkel való kereskedésig és Krisztus helyére tolokódásukig számos területen jelenik meg Márton negatív példaként. Ezen az sem sokat változtat, hogy a legtöbb esetben nem egyedülként kerül a széken, hanem több társával együtt. Nem a társaság védi meg Mártont a reformatori kritika életől, hanem magának a bírálóknak egy alapvető különbségtetele.

Kétségtelen, hogy a pestis elleni védelemért foglalkoztatott szentként Márton nem kap különösebben nagy jelentőséget (30. kép).⁷² Ha konkrétumot említ, Luther ezt a szerepkört osztja rá,⁷³ és ettől kicsit „mértetre vágott” alakja lesz a csodáiról híres hitvalló püspököknek, de a kultusz tárgyaként Luther egyszermind ki is vonja Mártont kritikájának a hatálya alól. Tárgyasulását nem őt magát hibáztatja. Nem ő tehet róla, hogy halála után így bánnak vele. Vagyis Luther következetesen megkülönbözteti és elválasztja Márton személyét és szerepét. Az utóbbit sok elmarasztalással illeti, de ezért a személyét nem teszi felelőssé. A szentéletű püspök – a hitből fakadó cselekvő szeretet példaképe – nem tehet arról, hogy későbbi korok hogyan használták fel őt (25. kép).⁷⁴ Azt, hogy a szentkultusz tárgyává vált, és imádkoznak hozzá, Márton elszenvedte. Ha ez vallási visszaélés, annak Tours püspöke nem elkövetője, hanem áldozata volt. Éppen ezért személyére a hozzá kapcsolódó erős kritika dacára sem vetül árnyék.

⁷⁰ WA 36:561.1–6 (*Das 15. Capitel der Ersten Epistel S. Pauli an die Corinther*, 1532; „Predigt am 21. Sonntag nach Trinitatis, nachmittags”/6. sz., 1532. okt. 20.).

⁷¹ WA 40:478.10 (*In epistolam S. Pauli ad Galatas Commentarius*, 1531/1535).

⁷² *Vita* 18 (= 2016, 56. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 272. o.).

⁷³ WA 1:412.18–19 (vö. 62. jz.); 25:510.32 (vö. 63. jz.); 36:146.15 (vö. 67. jz.); 37:578.14 (vö. 66. jz.). A *Magyar Katolikus Lexikon* szerint „oltalmát kéri gyermekbajok, orbánc, gennyes betegségek idején” (DIÓS 2003, 759. o.), de a pestist ez a szócikk nem említi.

⁷⁴ *Leg. aur.* 166 (= 1990, 275. o.).

24. kép. Szent Márton trónon (kódexlap, 12. sz. vége). Mainzi pontifikálé, fol. A^v (Párizs, Francia Nemzeti Könyvtár, Ms. Latin 946). A szent előtt Keresztély mainzi érsek térdel.

25. kép. A tours-iak ellopják Szent Márton holttestét (festett üvegablak, 1300 k.). Tours, a Saint Gatien-székesegyház Szent Márton-ablaka (204/B6. panel). Márton püspököt nem otthon, hanem (mint Márton doktort) egy békéltető úton, Candès-ban érte a halál. A későbbi hagyomány szerint Poitiers és Tours azonnal összeveszett elfertőzésének jogán. A vitát – csellet – végül az utóbbi nyerte meg.

26. kép. Szent Bereck parazsat visz Szent Márton sírjához (tempera, fa, 1483). Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. A cserényi (ma Čerín, Szlovákia) Szent Márton-templom egykori főoltárának hétköznapi oldala. A sértetlen palást, amelyet nem égetett ki a parázs, Bereck ártatlanságát bizonyította egy hamis váddal szemben.

Esendő keresztény

Van azonban egy terület – és ez a negyedik fontos mozzanata a Luther által megrajzolt Szent Márton-képnek –, ahol a reformátor nem bánt ilyen kesztyűs kézzel az alakjával. A priscillianus epizód kapcsán Márton doktor esendő kereszténynek mutatja Márton püspököt (28. kép).⁷⁵

Priscillianus avilai püspököt szigorú aszkézise miatt ellenlábasai eretnekéggel vádolták meg, és császári közreműködéssel 385-ben kivégeztették, majd követői ellen is üldözést szítottak. Ebben a nehéz helyzetben Márton az uralkodó nyomásának engedve átmenetileg – és tulajdonképpen színleg – úrvacsorai közösséget vállalt azokkal a püspökökkel, akik császári segédlettel próbálták elpusztítani a hispániai priscillianusokat.⁷⁶ Márton a fenyegetett keresztények megmentése motiválta, de a konkrét ügyben jobb meggyőződése ellen cselekedett, és a kompromisszum később komoly lelkiismereti problémát okozott számára. Az említett epizód után az antipriscillianusokkal már nem vállalt oltárközösséget.⁷⁷

A konfliktus a kor egyik nagy, megosztó egyházpolitikai élménye. Sulpicius Severus meglehetősen részletesen tárgyalja Márton ezzel kapcsolatos szerepvállalását,⁷⁸ a *Dialógusokat* egyébként sokat idéző *Legenda aurea*-ba azonban nem került be a történet, és képzőművészeti ábrázolását sem találtam.⁷⁹ Késői prédikációiban Luther többször is felidéz az epizódot. Egy 1536 őszi igehirdetésben a Kolossébeliekhez írt levél eleje kapcsán Isten akaratának megismeréséről beszél, és az ördög ez elleni mesterkedéseiről. Ebben a kontextusban utal – negatív példaként – a történetre. Márton kapott ugyan bőven isteni bölcsességet, ezúttal azonban cserbenhagyta az

⁷⁵ *Dial.* 2.5 (= 2016, 141–142. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 272. o.).

⁷⁶ Márton maga sem támogatta Priscillianus mozgalomát, de elfogadhatatlannak tartotta a világi hatalom beavatkozását a hit dolgaiba. A konfliktus, amelyet az első, keresztények által elkövetett keresztényüldözésként tart számon az egyháztörténet-írás, az állam és egyház viszonya szempontjából is kulcsfontosságú korai epizód.

⁷⁷ Vö. *Dial.* 3.11–13 (= 2016, 172–177. o.).

⁷⁸ A *Dialógusokon* kívül a *Krónikájában* is említi az affért (*Chron.* 2.46–50 = MPL 20:155–158). Ez az egyetlen alkalom, hogy Márton neve felbukkan ebben a műben (vö. Dejsics Konrád in: *Dial.* 11, 160. jz. = 2016, 198–199. o., ahol a Mártonra vonatkozó rész [*Chron.* 2.50 = MPL 20:157D–158A] magyar fordítását is közli). A témához magyarul lásd SPÄT 1998 és HORVÁTH 2004.

⁷⁹ Vö. *Vita* 20 (= 2016, 57–59. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 273. o.).

27. kép. Szent Márton püspök (festett üvegablak, 1301–1304 k.). Exeter, a Szent Péter-székesegyház nagy keleti ablaka

28. kép. Simone Martini: *Szent Márton látogatása Valentinianus császárnál* (freskó, 1320–1325). Assisi, a Szent Ferenc-bazilika Szent Márton-kápolnája. Sulpicius több epizódját is rögzít, amelyek a császári udvarban játszódnak. Ezek közül csak azok épültek be az ikonográfiai hagyományba, amelyekben Márton valamilyen formában fölénybe kerül az uralkodóval szemben. Ebben a történetben a kellelten császár feneké alatt kigyulladt a trón, így kényszerítve rá Valentinianust, hogy megadja a tiszteletet a szentnek.

értelme, mert hagyta magát rábeszélteni, hogy beengedje az eretnekeket az egyházba. Utóbb persze felismerte a tévedését, és keservesen megsiratta.⁸⁰ Egy nyolc évvel későbbi prédikáció hasonlóan vázlatosan őrizte meg Luther gondolatmentét a priscillianus epizódról,⁸¹ de a párhuzam a két utalás között így is felismerhető. Márton az eretnekek ellensége volt, mégis engedett velük kapcsolatban – aztán egy angyalnak kellett vigasztalnia (ti. amikor felismerte hibáját).⁸² Márton mellett ebben a szakaszban felbukkan Dávid és Péter – híres bűnösök –, és ugyanez a tágabb összefüggés jelenik majd meg egy Luther életének utolsó évéből ránk maradt ígéhirdetésben is. A bűn először édesnek tűnik, de amikor felismerjük a súlyát, könnyen kétségbeeséshez vezet, ami az ördög munkája, és csak Isten ígéje őrizhet meg bennünket tőle. Erre példa Dávid és Péter mellett Márton is.⁸³

A priscillianus epizód Szent Mártonra nézve – legalábbis hagiográfiai szempontból – tulajdonképpen meglehetősen kínos. Sulpicius siet is megmagyarázni a történet elején, miért kerülhetett bele a könyvébe, illetve mire kell figyelni az értelmezésekor: „A történetben az a csodás mozzanat, hogy szemtől szembe szólott hozzá [Mártonhoz] egy angyal”⁸⁴ (29. kép).⁸⁵ Az isteni küldött pedig viszonylag könnyen és pragmatikusan fel is menti a püspököt. „Múltán emészted magad, Márton – így az angyal, aki a történetek miatt őrlődő püspöknek megjelent –, ám lehetetlen volt máshogy kikeveredned ebből a helyzetből. Szedd össze erőt, újítsd meg kitaratásodat, különben nemcsak hírnedved, hanem lelked üdve is veszélybe kerül.”⁸⁶

A reformátor azonban szigorúbb Márton püspökhöz, mint az egykori tanítvány, de mindenképpen erőteljesebb értelmezést ad a történeteknek. Luther az angyali közvetítéssel érkező isteni végzésből ítéletet,

nem felmentést olvas ki. A „máshogy nem lehetett” nem igazolja Mártont. Luther kritikájának – amennyire ez a tágabb kontextusból rekonstruálható – éppen az az alapja, hogy ez a fajta mérlegelés az ész szava, aminek itt nincs helye. Márton megingásának – sőt bukásának – oka, hogy a hit dolgaiban túlzottan hagyatkozott az értelmére. De a bűnt elítélő Isten a bűnösnek kegyelmet hirdet: így értelmezi Luther a megújulásra való angyali felszólítást, amely nélkül Márton üdvössége is veszélybe kerülne. Márton ezt a kegyelmet elfogadta, és ezzel el is nyerte a bűnbocsánatot (32. kép).

A reformátor utolsó nagy egyetemi előadás-sorozatában visszatérően felbukkan egy epizód a Márton-legendáriumból,

⁸⁰ WA 41:718.14–20 („Predigt am 24. Sonntag nach Trinitatis”/45. sz., 1536. nov. 26.).

⁸¹ Ezeket a prédikációkat nem adták ki Luther életében, csak gyorsírással lejegyzéssel maradtak ránk. A vázlatosság legalább részben ennek a hagyományozásnak a következménye.

⁸² WA 49:521.36–39 („Reihenpredigt über 1. Tim 1,15”/28. sz., 1544. júl. 22.).

⁸³ WA 49:705.14–707.3, vö. 705.36–707.24, 708.9–15 („Predigt am Sonntag Quasimodogeniti, in der Schloßkirche gehalten”/8. sz., 1545. ápr. 12.).

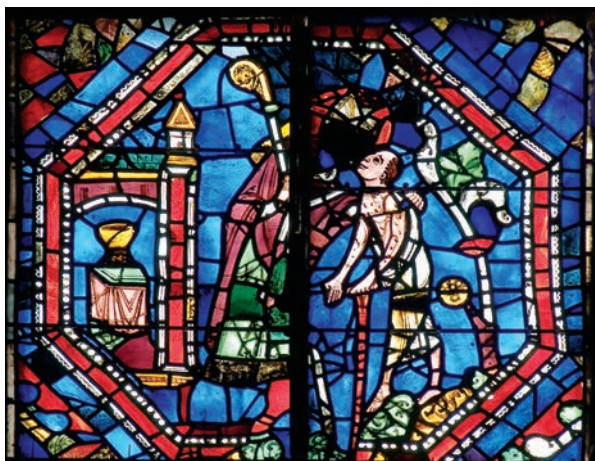
⁸⁴ *Dial.* 3.11 (= 2016, 172. o.).

⁸⁵ *Vita* 19 (= 2016, 57. o.).

⁸⁶ *Dial.* 3.13 (= 2016, 177. o.).

29. kép. Szent Márton leesik a lépcsőn, de egy angyal megmenyi (festett üvegablak, 1300 k.). Tours, a Saint Gatien-székesegyház Szent Márton-ablaka (204/B5, panel). Sulpicius szerint az angyal nem az esést akadályozta meg, csak utóbb csodálatos módon segítette a gyógyulást.

30. kép. Szent Márton megcsókol egy leprást Párizs kapujánál (festett üvegablak, 1210 k.); Angers, a Saint Maurice-székesegyház Szent Márton-ablaka (104a/5. panel) – Ez, a katedrális két, hasonló témájú ablaka közül a régebbi eredetileg a nyugati oldalt díszítette, de 1836-ban, majd 1910-ben ismét áthelyezték, aminek során a jelenetek sorrendje is összekuszálódott, és az egyes panelek darabjai is sérültek.

31. kép. Szent Márton-herma (aranyozott ezüst és réz, zománc, 14. sz.). Párizs, Musée de Louvre – A Soudailles-ből származó fejrekltytartó valószínűleg Avignonban készült.

amelyben ugyan nem a püspök maga jelenik meg esendő keresztényként, de amely tematikusan ide kapcsolható. Amikor az ördög azért gyalázta Mártont, mert visszafogadott kolostorába „olyan megtérő testvéreket, akik egykor különböző tévtanokhoz csatlakoztak, s elvesztették a kereszttség kegyelmét”, a püspök „ezen szavakkal kiáltott rá: »Hogyha te, nyomorult, felhagynál az emberek üldözésével, és megbánnád tetteidet legalább most, amikor közel van az ítélet napja, én – igazán bízva az Úr Jézus Krisztusban – irgalmat adnék neked«⁸⁷ (33. kép). Márton doktor egyetért Márton püspökkel. Az őszintén megbánt bűnököt – még a sátánét is – Isten feltétel nélkül megbocsátja.⁸⁸ Az esendő keresztények számára csak a bűnbánat és a bűnbocsánat elfogadása jelenthet kiutat.

Mint megtévelyedett társai, maga Márton püspök is ember volt, tehát el is bukott. De utólag felismerte bűnét, megbánta azt, és elfogadta a bűnbocsánatot. Azzal, hogy nem esett kétségbe, mint Saul és Júdás, hanem hitt a kegyelem evangéliumának, Dáviddal és Péterrel együtt megint csak a hitből élő igaz keresztény példája lett.⁸⁹ Ezzel körbeértünk, mert a negyedik gondolatkör végén visszatértünk a Márton-portré első vonásához.

Szent Márton alakja Luthernél

Tours-i Szent Márton arcképe, amelyet Luther megrajzol, sok apró mozzanattól áll össze, de ezek a széttagoltság dacára, a keletkezési idő és a műfajok különbözősége ellenére konzisztensen illeszkednek egy nagy rajzolatba: abba a képbe, amely a reformátorban élhetett névadó szentjéről. A reformátor Szent Mártonban elsősorban nem is az ígét hirdető és Istent egész életével alázasatosan szolgáló püspököt, hanem az ígével és hitből élő – és hitét cselekvő szeretetben kifejező –, mégis esendő, de a bűnbocsánatból megújulni tudó keresztény testvér példaképét állította elének.

Ez a kép szerkezetében nyilvánvalóan stilizált. Bár tartalmaz olyan vonásokat is, amelyeket nagyon is emberinek érzünk, nemcsak hagiografikus forrásanyagból építkezik, hanem maga is egy teológiai koncepció mentén alakul, és a reformatori teológia számos meghatározó elemét tartalmazza. Központi szerepet kap benne a hit, az Isten ígéje és az igehirdetés. Antropológiája a *simul iustus et peccator* paradoxonán alapul, etikája pedig a „jó fa terem jó gyümölcsöt” elvi alapvetéséből építkezik, és persze a *theologia crucis*

⁸⁷ *Vita* 22 (= 2016, 61. o.); vö. *Leg. aur.* 166 (= 1990, 273. o.).

⁸⁸ *WA* 42:133.40–134.3, 203.15–19, 44:501.15–21 (*Genesisvorlesung*, 1535–1545).

⁸⁹ *Vö.* 83. jz.

32. kép. Angyalok vizik Márton lelkét Krisztushoz (festett üvegablak, 1220 k.), Chartres, a Notre Dame-székesegyház Szent Márton-ablaka (2038. panel)

33. kép. Szent Márton és az örög (festett üvegtábla, 1437 k.), York, St. Martin le Grand-templom

alpvonalait is felismerhetjük benne. Mindezekén túl a kép egésze a szentekhez való új viszonyt is példaértékűen mutatja meg.

Luther nem egy történetileg hiteles Szent Márton-képet kísérel meg rekonstruálni, hanem éppen fordítva dolgozik (34. kép). A – történetileg hitelesnek elfogadott – legendáriumból emeli ki azokat a részleteket, amelyek alkalmasak arra, hogy saját reformátori mondanivalóját illusztrálják. Hogy Luther Szent Márton-képe, amelyet ebben a tanulmányban megkíséreltem rekonstruálni, stilizált és – történelmi értelemben – többet árul el Márton doktróról, mint Márton püspökről, az egyáltalán nem meglepő, és nem is baj. Azt jelzi, hogy Luther úgy tekintett nagynevű elődjére, mint annak a Krisztusra figyelő és kegyelemből élő hiteles egyházi hagyománynak a megtestesítőjére, amelyet a reformáció újra felfedezett és magáénak vallott (35. kép).

Felhasznált irodalom

Rövidítések

- CA = *Ágostai hitvallás*. Szerk. Reuss András. Luther Kiadó, Budapest, 2008. (Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 2.)
- Chron. = Sulpicius Severus: *Chronicorum, quae vulgo inscribuntur Historia Sacra, Libri duo*. In: MPL 20:95–160.
- Dial. = *Gallus avagy Dialógusok Szent Márton csodáiról*. Ford. Dejcics Konrád. In: SEVERUS 2016, 91–184., 189–201. o.
- Ep. = *Levelek*. Ford. Borián Előd et al. In: SEVERUS 2016, 71–90., és 187–189. o.
- Leg. aur. = Jacobus de Voragine: *Legenda aurea*. Szerk. Madas Edit, ford. Bárczi Ildikó et al. Helikon, Budapest, 1990.
- LMM 8 = *D. Luther Márton művei. A reformáció négyszázados fordulójának örömneműjére és emlékezetére*. Szerk. Masznyik Endre, ford. uő et al. 1–6. köt. Luther-Társaság, Budapest–Pozsony, 1904–1914.
- LVM 8 = *Asztali beszélgetések*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest, 2014. (Luther válogatott művei 8.)
- MBW = *Melanchthons Briefwechsel: Kritische und kommentierte Gesamtausgabe*. Szerk. Heinz Scheible et al. 1–12. köt. Frommann-Holzboog, Stuttgart – Bad Cannstatt, 1977–.
- MPL = *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*. Szerk. Jacques Paul Migne. 1–221. köt. Párizs, 1844–1864.
- Vita = *Szent Márton élete*. Ford. Borián Előd – Reichardt Aba. In: SEVERUS 2016, 31–69., 185–187. o.
- WA = *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. 1–73. köt. Böhlau, Weimar, 1883–2009.
- WA Br = *D. Martin Luthers Werke. Briefwechsel*. 1–18. köt. Böhlau, Weimar, 1930–1985.
- WA TR = *D. Martin Luthers Werke. Tischreden*. Szerk. Karl Drescher. 1–6. köt. Böhlau, Weimar, 1912–1921.

34. kép. Eric Gill: Szent Márton, imádkozz éretünk! (féldombormű, 1924). Oxford, Champion Hall. Szent Márton 1. világháborús lovassági tiszt alakjában jelenik meg, a koldus pedig Martin D'Arcy (1888–1976), a Jezsuita Ház műgyűjtő igazgatójának vonásait viseli.

35. kép. Martin Schongauer: Szent Márton és a koldus (rézmeetszet, 1480 k.). Braunschweig, Herzog Anton Ulrich Múzeum

Hivatkozott művek

- BRECHT, Martin 1993. *Martin Luther: His Road to Reformation, 1483–1521*. Ford. James L. Schaaf. Fortress, Minneapolis.
- DIÓS István 2003. Márton, Tours-i, Szt. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerk. uő és Viczián János. 1–17. köt. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2014. 8:759–762.
- HORVÁTH Emöke 2004. Priscillianus esete Maximus császárral és Ambrus püspökkel. *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica* 9. évf. 3. sz. 67–81. o.
- JAKAB Attila 2010. Sanchez, Sylvain Jean Gabriel: Priscillien, un chrétien non conformiste [recenzió]. *Egyháztörténeti Szemle*, 11. évf. 4. sz. 147–156. o.
- KÁPOLNAI Iván – SZÁVAI Tamás 2010. Pannóniai Szent Márton és tiszteletének emlékei a Kárpát-medencében. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 22. évf. 1–2. sz. 21–33. o.
- LŐRINCZ Zoltán 2014. *Szent Márton, Savaria szülötte*. 2. kiad. B. K. L., Szombathely.
- LUTHER, Márton 2006. *A szolgálai akarat. De servo arbitrio, 1525*. Ford. Jakabné Csizmazia Eszter – Weltler Ödön – Weltler Sándor. 2., jav. kiad. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest.
- MAGYAR Zoltán 2008. *Pannónia védőszentje. Szent Márton a magyar kultúrtörténetben*. Kairosz, Budapest.
- OERTEL, Georg 1899. *Vom jungen Luther. Beiträge zur Lutherforschung*. Cramer, Erfurt.
- SCHÄFER, Ernst 1897. *Luther als Kirchengeschichtler. Ein Beitrag zur Geschichte der Wissenschaft*. Bertel, Gütersloh.
- SEVERUS, Sulpicius 2016. *Szent Márton. Élete. Levelek. Dialógusok*. Szerk. Dejsics Konrád. Pannonhalmi Főapátság – Bencés Kiadó, Pannonhalma.
- SPÄT Eszter 1998. Priscillianus tanai az egyházatyák tükrében. *Antik Tanulmányok*, 42. évf. 1–2. sz. 137–152. o.
- STAATS, Reinhart 1985. Ist Zwingli älter als Luther. *Zwingliana*, 16. évf. 470–476. o.
- SZÁVAI TAMÁS 2014. *Szent Márton tisztelete a Magyar Királyság történetében*. Répcelaki Szt. István Király Plébánia, Répcelak.
- SZELESTEI N. László, szerk. 2016. *Barokk kori prédikációk és népelemek Szent Márton püspökről*. MTA – PPKÉ Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest.
- Szent Márton (316–397) emléke. Konferencia halálának 1600. évfordulója alkalmából*. Szombathely, 1997. április 22. Savaria University Press, Szombathely, 1999.
- TÓTH Endre 2007. Szent Márton lúdja. *Vasi Szemle*, 61. évf. 643–656. o.
- ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs 2016. Szent Márton-patrocíniumok a középkori Vas vármegyében. In: Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *Via Sancti Martini. Szent Márton útjai térben és időben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 119–136. o.
- ZSÁMBÉKY Monika (szerk.) 2008. *Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei. Szombathelyi Képtár, 2008. november 6. – 2009. február 22.* Szombathelyi Képtár, Szombathely.
- ZSÁMBÉKY Monika (szerk.) 2009. *A Szent Márton-kutatás legújabb eredményei. Konferencia*. Szombathelyi Képtár, Szombathely.

István László teológus, irodalomtörténész. Az ELTE-n angol szakos egyetemi diplomát, majd bölcsészdoktori címet, a Harvard Egyetemen pedig vallástudományi képesítést, majd teológiai doktori fokozatot szerzett. Tanított a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és a Semmelweis Egyetemen, jelenleg az állami Reformáció Emlékbizottság tudományos tanácsadója és óraadó a Károli Gáspár Református Egyetemen. Kutatási területe Milton és a 17. századi angol költészet, illetve a német reformáció teológiatörténete a 16. században. A kelenföldi gyülekezet tagja.